

Encyclopædica Britannica;

ELLER, ET ANTAL

FREMSTILLINGER

OM

de fkiønne og nyttige

V I D E N S K A B E R,

I HVILKE DISKURSER

diverse Phænomeners

BESKRIVELSER & FORKLARINGER gives

TILLIGE MED

adskillige befunderlige og færdeeles OBSERVATIONER, ^{o^a}
i Øst og Vest

ILLUSTREREDE MED XXV TIL DEELS COLOREREDE AFBILDNINGER.

Udgivne af en KREDS af DANNEQVINDER paa AMAGER.

I FORELØBIG EET VOLUMEN.

VOL. I.

HAFNIÆ.

Trykt for R. MÓSESÐÓTTIR og J. LOUIS-JENSEN
Og folgt af FLORIAN GRAMMEL, i hans Tryk-Comptoir, Nialsgade.

MMVII

*Festskrift til
Britta Olrik Frederiksen
i anledning af hendes 60-årsdag
den 5. december 2007*

*ved
Florian Grammel, Jonna Louis-Jensen og Ragnheiður Mósedóttir*

Copyright © 2007 forfatterne

Første oplæg i fire eksemplarer 5. december 2007

Anden noget forbedrede elektroniske udgave 2007
http://nfi.ku.dk/publikationer/encyclopaedica_brittanica/

ISBN 978 87 992447 0 6

Sat med "Andron Corpus" af Florian Grammel

Første oplægs indbinding ved

Sille Bræmer Enke, Natasha Fazlić og Mette Jakobsen

HVOR GAMLE ER DE VESTFYNSKE DIFTONGER?

INGE LISE PEDERSEN

De vestfynske diftonger anses for lige så gamle som de østfynske. Det kniber imidlertid med bevisførelsen. Mens der er en del middelalderlige eksempler på skrivemåder som *ie*, *iæ*, *uo* og *wo* i ord med gammelt langt *e* og *o*, som dårligt lader sig tolke som andet end åbnende diftonger, så er der kun nogle tvetydige eksempler på evt. diftongering af langt *a* og nærmest ingen for langt *ø*'s vedkommende, og *ei*- og *ey*-skriveformerne ser ud til at være bundet til visse konsonanter.

Langt *a* skrives normalt i 1400-tallet *a*, *aa* eller *o*, *oo*, men undertiden også *ao* og *oa*. De sidste to former optræder side om side i senmiddelalderlige håndskrifter, og Brøndum-Nielsen tolker dem som forskellige forsøg på at skabe et tegn for *å*, snarere end som udtryk for diftongering (Brøndum-Nielsen 1950:367, Hansen 1962:111).

Der er ingen eksempler på langt *ø* > *øi*, *oi* i Skautrups sproghistorie, Brøndum-Nielsen siger forsigtigt at overgangen til vestfynsk og sandsynligvis foreligger i *møyde* 'mødde' præet. af *møde*, og Aage Hansen nævner *møy* 'smal, tynd' (vn. *mjó*), men fra et jyskpræget håndskrift.

Skriveformer som *ei* og *æi* oln. er mere talrige. Kronvidnet til den særlige vestfynske diftongering er et vers anbragt af Claudius Clavus som navne på fjorde og forbjerger på et kort over Grønland. Verset lyder således (Kristensen 1904:211):

Ther boer eeynh manh secundum eyn Gronelandz aa,
 ooc Spieldehbedh mundhe hanyd heyde;
 meer hawr han aff nidefildh,
 een hanh ha[w]er flesk hi[n]th feyde.
 Nordhum driuer sandhin naa new new.

Marius Kristensen skriver forsigtigt: “Men aller mærkeligst er måske de vestfynske former *eynh*, *heyde*, *freyde*, så meget mere som Claus Svarts fødeby Sallinge ligger lige ved skellet mellem østfynsk og vestfynsk” (Kristensen 1904:211, note 1).

Sallinge ligger faktisk ikke ved skellet, men et pænt stykke inde i det østfynske, og dertil kommer at to af de tre former er problematiske som dokumentation for vestfynsk diftongering. *Eynh* er den ubestemte artikel i hankøn, men den har nasaleret i på Vestfyn, ikke *æj*, og det er næppe noget nyt, for der skrives *ind prest*, *ind legman* og *ind psalteræ* i gildesskråen for Odense Marie Psalters Broderskab 1496 (det samme gælder hunkønsformen *eyn* som svarer til kort *æ* i senere vestfynsk). Verbet *hedde* har normalt langt *e* på Vestfyn (men er optegnet med *ej* og *æj* visse steder på Østfyn se ØMO 7:102). Kun formen *freyde* kan med nogen ret siges at svare til senere vestfynsk dialekt, som dog er uden *d*. Men hvorfor skulle Clavus bruge disse ellers ikke brugte fionismer i sit dansk? Et forhold der får Kaj Bom til foreslå at verset er norsk (Bom 1973:M61). Dette spørgsmål er ikke mit anliggende, men det forstærker behovet for at finde andre kilder.

Da stednavne er blandt de allermest lokaliserbare former, har jeg gennemgået Odense amts Bebyggelsesnavne, med følgende resultat:

Breiidh (1525, s. 85, Vissenbjerg sogn, bred, adj.)

Keyellstrop (1525, s. 88, Vissenbjerg sogn, mandsnavn Kætil)

Cayerbye (1319, s. 101, Fraugde sogn, kær sb.)

Eigensse (1664, ældre Iensse, s. 145, Stubberup sogn, trænavnet eg)

Eilby, Eylby (1467, 1548, s. 191, Ejlby sogn, måske el sb., 'rende, skure')

Hieboor (1567, 1610, s. 206, Veflinge sogn, hede sb.)

Som det vil ses, har et af de vestfynske navne 'østfynsk' diftong (Hieboer), to af de 'vestfynske' former er fra Østfyn (Cayerby, Eigensse), og oprindelsen til Ejlby er usikker. De to tilbageblevne vestfynske navne skrives med ei, ey, i begge tilfælde foran (oprindeligt) d eller t.

Blandt de kilder Skautrup anfører som fynske, har jeg kun fundet "vestfynske" diftonger i ord som *begeyngelse* 'begængelse' (Odense 1493), og i suffikset -hed (*sandheit, ræticheit, skelligheit, whouesheit* (dvs. uhøviskhed)) i en gildesskrå fra Svendborg på Sydfyn fra 1444, dvs. ingen af dem er fra Vestfyn, de fleste er i suffikset -hed og *gænge* har nasaleret i på Vestfyn. Brøndum-Nielsen forklarer former som *grimheit, kierligheid, saligheyt* og *sandheith* som tyskpåvirkede, om end han holder muligheden åben for at det skulle være en hjemlig udvikling, fx "den ejendommelige vestfynske og nordskaanske Nyudvikling af Diftong e > æj o. l." (Brøndum-Nielsen 1950:332). Aage Hansen peger på at ei-skriveformer (fra mange forskellige steder) som *ein* og *eil* kan være et udtryk for palatalisering af konsonanten, mens *eis* og *eist* er et jysk træk (Hansen 1962:223).

Foran d skrives der ofte *ei* og *ey* i 1400- og 1500-tallet, tilsyneladende af både jyder, sjællændere og skåninger – og formentlig også fynboer, men det giver Aage Hansen ingen forklaring på. Poul Helgesen (fra Halland, virksom i beg. af 1500-tallet i København især) kan skrive *breiff* 'brev' og *seitt* 'set', men også *bluissel* 'blusel' og *hoiss* 'hos', hvad der gør en noget mistænksom over for at tolke alt for mange af disse skrivemåder som udtryk for diftongeringer. Brøndum-Nielsen var da også allerede i 1914 inde på, at i og y i de fleste tilfælde snarest angiver vokallængde. Mønstret herfor kan i givet fald i en vis udstrækning findes i nedertyske skrivertraditioner, men når tilsvarende skrivemåder træffes hos en vestfynbo, som fx *heyse* 'hæse', dvs. puste, så tolker han dem straks som udtryk for vestfynsk diftongering (1950:368)!

Nøgternt set må vi konkludere at filologien ikke har kunnet fortælle os, hvor gammel den vestfynske diftongering er. Der er ikke registreret middelalderlige skriveformer som med sikkerhed kan bestemmes som vestfynske, hverken med lukkede eller åbnende diftong. Derimod er der mange *ei*- og *ey*-skriveformer, men de har ikke nødvendigvis noget med Fyn at gøre, og de angiver ikke nødvendigvis diftongering. De findes fortrinsvis foran d og t, samt i mere begrænset omfang foran l, n(d) og ng. Nogle af disse er formentlig importerede nedertyske skrivemåder, andre kan udsige noget om konsonantens kvalitet (men gør det næppe altid, jf. Pedersen 1982).

Er der så nogen muligheder for at komme videre? Jeg har været dumdrigtig nok til at foreslå at både de sønderjyske og de vestfynske diftonger stammer fra slutningen af 1600-tallet og at ændringen har med koineisering at gøre i forbindelse med de dramatiske befolkningsforskydninger efter svenskekrigene (Pedersen 2006). Måske holder dateringen ikke, men i betragtning af hvor spinkelt kilde-

grundlag sproghistorien i visse tilfælde bygger på, vil en inddragelse af sociolingvistiske indsigter i sammenhængen mellem samfund og sprogudvikling kunne give sproghistorien et bredere og dermed sikrere grundlag.

Litteratur

- Bom, Kaj 1973 Danmarks norske Folkeviser. Rapport. *Danske Studier*: M44–74.
- Brøndum-Nielsen, Johs. 1950 *Gammeldansk Grammatik* I. København: J. H. Schultz.
- Hansen, Aage 1961 *Den lydlige udvikling i dansk fra ca. 1300 til nutiden*. Bd. I Vokalismen. København: Gyldendal.
- Kristensen, Marius 1904 Note til Axel Olrik: Kultur og Folkeminder. *Danske Studier*: 210–216.
- Pedersen, Inge Lise 1982 Fynske j-forbindelser. Palatalisering eller j-indskud? *Danske Folkemål* 24: 123–145.
- Pedersen, Inge Lise 2006 Er det svenskerne der har bragt uorden i diftongeringen i Sønderjylland og på Vestfyn? I Björn Melander et al. (red.) *Språk i tid. Studier tillägnade Mats Thelander på 60-årsdagen*. Uppsala: Institutionen för Nordiska Språk vid Uppsala Universitet: 27–36.
- Skautrup, Peter 1944–1970 *Det danske Sprogs Historie*, 1–5. København: Gyldendal.
- Sørensen, John Kousgaard 1969 *Odense Amts Bebyggelsesnavne*. Danmarks Stednavne 14. København: Akademisk Forlag.
- ØMO = *Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer* 1ff, 1992ff. udg. af Institut for Dansk Dialektforskning. København: C. A. Reitzel.